

Att bygga upp en forskningsmiljö i socialtjänsten

David Gaunt

FoU-enheter utanför universitetsmiljöerna har ofta ett lågt symbolvärde i forskningssammanhang. Trots att dessa miljöer ofta visat sig vara kreativa och nydanande måste de arbeta ur ett underläge och får ofta slåss för sin existens.

David Gaunt, docent i historia och forskningsledare vid Socialtjänstens FoU-byrå i Stockholm, diskuterar här FoU-byrån som forskningsmiljö. Närheten till problemen och människorna utgör den stora fördelen med denna inrättning. Svårigheten att skapa en kontinuitet i FoU-arbetet ses som det stora problemet.

Albert Einstein var tjänsteman vid det schweiziska patentverket. Där skrev han en mängd artiklar och formulerade sin relativitetsteori. Långt senare fick han Nobelpriset. Det är ovisst om patentverket i Zürich någonsin fick allmänt erkännande för att ha varit den miljö som främjade Einsteins forskningsinsats.

När jag var skolbarn drömde jag och flera av mina kamrater om att studera vid det närbelägna universitetet i Princeton, för där fanns ju Einstein då, så det måste vara bra. Självfallet drömde ingen av oss om att söka till det schweiziska patentverket.

Nu för tiden finns en överdriven förväntan på högskolornas roll i samhället. Där ska inte bra undervisas och forskas. Dessa traditionella uppgifter kompletteras av nationella mål som att utgöra kreativa vetenskapliga miljöer och att driva på den ekonomiska tillväxten.

Så länge högskolorna bara ägnade sig åt konservativa funktioner som utbildning och grundforskning var det ingen som ansåg dem vara miljöer som var kreativa, men de nya radikala uppgifterna att stimulera produktion och stärka den nationella identiteten ger högskolorna en mycket uppburen plats. Under 1980-talet har högskolorna kunnat hävda sig på bekostnad av vad som tidigare kallades sektorsforskning.

Nu framstår det som ett avvikande beteende att

envisas forska utanför högskolorna. Min artikel skall handla om svårigheterna att få forskningsverksamhet bedriven inom kommunal förvaltning erkänd som kreativ forskningsmiljö. Även det schweiziska patentverket förtjänar en eloge.

Harvard-effekt och FoU-deffekt

”Harvard-effekten” används som begrepp bland utvärderare. Begreppet brukas för att återge en från allmänheten välvillig inställning till skolor med hävdvunnen prestige. Man utgår från att forskningsresultaten är bra om de kommer från Harvard. Det behöver inte vara sant men grundinställningen är mycket positiv. Det är miljön som anses vara viktig. Tidningsartiklar hoppar ibland över att namnge forskarna, men återger alltid namnet Harvard. När forskning med låg kvalitet kommer därifrån anses det vara en tillfällighet. Harvard har vad man kan säga ett högt symbolvärde.

Som tillspetsad begreppslik kontrast till ”Harvard-effekten” vill jag bryta en lans för ”FoU-deffekten”. Som idealtyp har ”X-köpings FoU-enhet” lågt symbolvärde. Bakom en sådan beteckning kan vad som helst gömma sig. Ordkombinationen ”forskning och utveckling” är säkert sällsynt i folkmunnen. Ingen utom de inblandade vet vad som pågår. Telefonkatalogen ger inget nummer eller adress. Namnet i sig själv är så allmänt att det inte ger några ledtrådar.

Forskningsresultaten sprids på oöverblickbara sätt och kallas i internationella sammanhang för ”Grey documents”. Resultat från dessa enheter accepteras visserligen, men man frånkänner miljön, platsen där arbetet gjorts, betydelse. Det blir betraktat som en skär tillfällighet att forskning av kvalitet kunnat äga rum där. I stället framhävs den individuella forskarens roll. När

.....
Som tillspetsad begreppslik kontrast till ”Harvard-effekten” vill jag bryta en lans för ”FoU-deffekten”
.....

tidningarna skriver om resultaten nämns alltid forskarens namn, men enheten där hon eller han arbetar förtigs.

FoU-byrån

Socialtjänsten i Stockholm har en enhet för tillämpad forskning och utveckling. Här bedrivs forskning kring klassiska sociala frågor som missbruk, prostitution, fattigdom, ungdomsbrott, övergrepp samt vården av äldre- och handikappade människor. Enheten har fått det intetsägande namnet FoU-byrån.

Vid byrån brukar normalt nära 25 projekt med ett 30-tal medarbetare vara igång samtidigt. Byrån har lokaler tillsammans med den övriga centrala förvaltningen; medarbetarna har rum här. De som forskar heltid får eget rum. Medarbetarna i projekten kommer normalt från socialtjänstens egen verksamhet. I några fall kommer medarbetarna utifrån t ex från ämbetsverk eller från universitet därför att dessa forskares projekt berör socialtjänstens verksamhet.

Som en del av centralförvaltningen har byrån regelbundna kontakter med förvaltningschefen och de ansvariga för olika stabsfunktioner – de vi kallar programstaber. Ett FoU-råd med chefen som ordförande möts varje månad för att diskutera resultat och nya planer. Det blir ett tillfälle att diskutera idéer i stället för driftsproblem. Dagen innan rådet sammanträder träffar vi representanter för alla stora fackföreningar inom verksamheten och de får information och möjlighet att ge synpunkter.

Byråns budget är inte stor i förhållande till antalet personer som arbetar där. Detta förklaras av att de långsiktiga forskningsprojekten kunnat finansieras med anslag utifrån. Bland anslagsgivarna finns nu Socialstyrelsen, Svenska kommunförbundet, Socialvetenskapliga forskningsrådet och Arbetsmiljöfonden. Byrån har ett litet kansli bestående av en chef och en chefsassistent. Tidigare fanns flera kammarskrivare och en tjänst för informationsverksamhet. Behovet av att spara kommunala pengar har dock drabbat dessa tjänster. Sedan ett år tillbaka har förvaltningens bibliotek lagts under FoU-byrån.

Det är ovanligt att en socialförvaltning har en egen enhet som sysslar med forskning. Jag känner bara till fem andra sociala förvaltningar som bedriver forskning av något så när akademisk kvalitet. Flera av dessa

::
Forskningsfunktionen vid Stockholms socialtjänst (och dess föregångare) är en "doldis" i vetenskapens värld
::

gör det genom att lägga ut uppdrag hos närliggande högskolor, sålunda har de inte vetenskap innanför murarna.

I Stockholms socialtjänst går forskningstraditionen bl a tillbaka till Barnbyn Skå och den välkända socialläkaren Gustav Jonsson. Innan FoU-byrån 1982 fick sin nuvarande organisation, bedrevs utvecklingsarbete vid två s k metodbyråer i anslutning till den individinriktade sociala verksamheten samt vid Barnbyn Skå. 1982 slogs dessa resurser samman till FoU-byrån vid den centrala förvaltningen och då tillkom forskning och utveckling inom barn- och äldreomsorg som nya prioriterade områden.

Forskningsfunktionen vid Stockholms socialtjänst (och dess föregångare) är en "doldis" i vetenskapens värld. Många kända socialpolitiska tänkare har dock arbetat här. Utöver Gustav Jonsson kan nämnas Michael Bohman, Bengt Börjesson, Lars Dencik, Rosmari Eliasson, Sven Hessle, Lars-Christer Hydén, Gunnar Inghe, Anna-Lisa Kälvesten, Pär Nygren, Sune Sunesson, John Takman och Ruth Wächter.

Det är en klar fördel för en forskningsenhet att vara placerad innanför en förvaltning. Vi blir tidigt varse problem att forska i och kan utforma projekten så att de får en självklar relevans. Många högskoleforskare klagar över att ingen i kommunen bryr sig om deras resultat, när de blivit färdiga med en rapport. I värsta fall tvingas de publicera resultaten i en engelskspråkig facktidskrift med begränsad läsning i Sverige. Vår byrå har direkt kontakt med verksamhetsansvariga. Fram till nyligen kunde anställda i kommunen rekquirera våra rapporter kostnadsfritt. Böckerna fick stor användning i personalutbildningen. Även om vi numera tar betalt kostar ingen rapport mer än 80 kronor för de anställda. Flera rapporter har utgivits av bokförlag och betingar mycket höga priser i handeln.

Det finns dock problem med att vara en kommunal verksamhet. Alla de sorger som på senaste tiden drabbat socialförvaltningen har också drabbat oss. Drakoniska nedskärningar av centrala enheter ligger bakom

::::::::::::::::::::::::::::::::::
Forskning om äldre personer och om den kommunala äldreomsorgen är ett praktexempel på vikten av kommunala satsningar på eget forsknings- och utvecklingsarbete
 ::::::::::::::::::::::::::::::::::

att byråns kansli decimerats. Byrån har fått flytta till nya lokaler vartannat år. Jag får ibland brev som adresserats till förr-förre adressen. Hur många det är som ringer fel telefonnummer lär vi aldrig få veta. Det händer att politiker föreslår att byrån bör läggas ned. Motiven har inte gällt kvalitén på arbetet utan varit att forskning i princip skall bedrivas vid universiteten och inte belasta kommunen. Byrån har dock hittills kunnat räddas, även om det varit några svårmodiga stunder. Det är ytterst ovanligt att enheter vid högskolorna hotas av nedläggning.

FoU-Äldre

Fyra forskningsledare står för byråns vetenskapliga inriktning. Var och en driver sin verksamhet oberoende av de andra och har ett väl avgränsat problemområde. Med dr Gunnar Ågren är forskningsledare för Missbruk, fil dr i pedagogik Inge Johansson för Barn- och ungdom och fil dr i psykologi Knut Sundell för Socialt arbete. Jag ansvarar för forskning om äldre och således tituleras min grupp "FoU-Äldre".

Forskning om äldre personer och om den kommunala äldreomsorgen är ett praktexempel på vikten av kommunala satsningar på eget forsknings- och utvecklingsarbete. Som bekant är den svenska befolkningen bland de äldsta i världen: levnadslängden är ovanligt lång och andelen personer över 65 år brukar vara högst i världen. Under många årtionden har antalet gamla vuxit dramatiskt. Med de förändringar Ädel-reformen innebär kostar den kommunala äldreomsorgen i Stockholm 4 miljarder kronor och därmed står den för nästan hälften av socialtjänstens budget.

Tidvis har äldreomsorgen varit krisartad. Nu börjar utvecklingen stanna av. Under hela denna "åldrings-explosion" har högskolorna haft svårt att forska i äldrefrågor. Ett fåtal professorer i geriatrisk medicin har funnits, men professorerna i t ex socialt arbete, sociologi och psykologi med inriktning på äldre utlystes först 1991. Tack vare FoU-byrån kunde studier av äldre-

reomsorgen komma igång långt tidigare. När Socialvetenskapliga forskningsrådet 1992 inrättade 18 doktorandstipendier hade tre av stipendiaterna sina rötter i "FoU-Äldre".

Stockholms stad tillsammans med Stockholms läns landsting har gjort en stor insats för socio-gerontologisk forskning under en tid då den inte fick full förankring på högskolorna. Utöver FoU-byrån finns en verksamhet som heter Äldrecentrum. Där finns fyra separata grupper som alla är inriktade på äldrefrågor: medicin, psykologi, sociologi och socialt arbete. Förmodligen gör detta Stockholm till den största enskilda finansiären av gerontologisk forskning i Sverige.

Situationen för forskning om barnomsorg, socialt arbete och missbruk är annorlunda. Här finns en mer balanserad fördelning mellan kommunernas och högskolornas insatser. Studier av barnomsorg kom snabbt igång vid institutioner för pedagogik och psykologi såväl vid lärarhögskolor som universitet; professorer i pediatrik kom tidigare än för geriatrik. Det finns även Tema-Barn vid universitet i Linköping. Det finns flera socialhögskolor och alla bedriver forskning. Studier av alkoholskador och narkotikamissbruk görs vid flera socialmedicinska institutioner.

Att bygga en forskningsmiljö

Jag blev forskningsledare vid FoU-byrån hösten 1988. Den grupp som tidigare studerade äldre hade just flyttat till det nystartade Äldrecentrum. Socialtjänsten ansåg dock fortfarande att det behövdes en forskningsgrupp för äldreomsorg vid FoU-byrån. Uppgiften för mig var klar – att åter bygga upp en forskningsmiljö.

Resurserna var små. Det fanns en summa pengar som skulle täcka allt. Den sades räcka till 1,5 anställningar per år. Det var utsiktslöst att försöka få mer, nu räckte summan bara till en person per år. Hur bygga upp en mångsidig, lagom stor forskning av god kvalitet med små resurser?

Lösningen låg i att ge sig i kast med forskningsråden och där söka medel i konkurrens med högskoleforskarna. Jag hade varit docent och högskolelektor ganska

::::::::::::::::::::::::::::::::::
FoU-byråns främsta fördel jämfört med högskolorna är närheten till problemen
 ::::::::::::::::::::::::::::::::::

länge. Jag visste något om villkoren för forskare vid högskolan och kunde oftast skilja mellan dåliga och bra forskningsidéer. FoU-byråns främsta fördel jämfört med högskolorna var närheten till problemen. Personalen var på rätt plats i rätt tid, om de bara kunde få möjligheten att forska. Tanken var att vårdbiträdena och hemvårdsassistenterna skulle kunna uppväga formella brister i sin utbildning med positiva egenskaper som direkt erfarenhet, entusiasm, motivation och relevans.

Från min egen erfarenhet visste jag att universitetsmiljöer kunde brista på vissa punkter. FoU-byrån hade förutsättningarna för att undvika några av dessa svagheter. Det gällde att arbeta med följande områden:

- lokaler och utrustning
- informationsflöde
- handledning
- planering
- mångfald
- produktionsflöde

Lokaler och utrustning: FoU-byrån eftersträvar att varje heltidsforskare skall ha eget rum från början. Forskaren skall ha tillgång till ordbehandlare. Det var inte så svårt att hitta rum i en förvaltning som bantades, tvärtom fanns det tidvis got om lediga lokaler. Det var inte lika lätt med datorerna.

Vid de universitetsinstitutioner där jag varit verksam var det regel att forskarna delade rum. Eget rum hade inte alls alla lärare. Datorer var en nyhet som strängt ransonerades. Det var alltför vanligt att forskarna därför arbetade hemma och inte syntes till vid institutionen.

Informationsflöde: Mina medarbetare är praktiker. Det vet mycket om hur det är på just den arbetsplats de kommer ifrån. Överblick på utvecklingen och hur deras arbetsplatser passar in i helheten brukar saknas. FoU-byrån dränker medarbetarna i information om omsorg, om hemservice organisation, kommunal politik, forskningsmetodik och mycket mera. Det kommer i mängder och är delvis sorterade. Ibland klagas att det kommer saker som är ointressanta, men jag tror mycket på att idéer frodas när man ställer olikartade intryck mot varandra.

Det ständiga informationsflödet ersätter delvis formell utbildning. Verksamhetsberättelser, personrapporter, lagtexter, remissvar, tjänsteärenden, facktid-

.....
FoU-byråns medarbetare är vanligtvis inte professionella forskare, risken är därför stor att de inte har distans till uppgiften
.....

skrifter, stenciler från konferenser – allt detta cirkulerar till alla. Jag blev själv förvånad att det fanns så många facktidsskrifter inriktade mot socio-kulturella aspekter av äldreomsorg. Därtill kommer alla bulletiner från andra forskargrupper och opinionsbildare. FoU-byrån får allt. Böcker köps direkt från förlag eller utländsk bokhandel.

Syftet med detta är att FoU-forskarna skall vara väl-informerade och ha aktuella kunskaper på flera plan. Vid de högskoleinstitutioner jag arbetat fanns knappast cirkulationspost. Forskaren fick inte samma information som lärare. Det var tyst när någon hade varit på konferens. Information stockade sig inom en trång krets. Det dröjde länge innan ny litteratur nådde ut till bibliotekets hyllor.

Handledning. Intensiv handledning och vardaglig kontakt var den främsta resurs jag kunde erbjuda medarbetarna. Jag var inte expert i de ämnen medarbetarna forskade och kunde således inte ge kvalificerad handledning. I stället kunde jag ge adekvat handledning i allmänna spörsmål, jag kompenserade brister i kvalifikationer med att handleda oftare.

Handledningen omfattar metodik, litteratursökning, insamling av data, skriftliga presentationer. Att avgränsa ämnen och att göra huvudfrågorna tydliga är särskilt viktigt när praktiker forskar. Ofta har praktiker svårt att förmedla sina yrkeserfarenheter till utomstående, de tror att alla andra redan vet.

Trots att de ofta har en högskoleexamen är FoU-byråns medarbetare vanligtvis inte professionella forskare. Risken är därför stor att de inte har distans till uppgiften. Om forskningen går sämre än väntat kan de lätt tro att det orsakas av personliga brister. Praktiker-forskare går genom samma känslor av optimism, förtvivlan, hopp och resignation som alla andra forskare. De behöver någon som ger stöd med sådana problem.

Formella handledningsmöten äger rum varannan vecka och varar en till två timmar. Då brukar vi ta ställning till skrivet material. Informell handledning sker dagligen, ibland flera gånger om dagen. Vid extrema

situationer t ex i slutskrivning av rapporter eller färdigställandet av ansökningshandlingar går all tillgänglig tid till handledning. Handledning i grupp sker i samband med varje veckas informationsmöte.

Jag minns att handledningen vid universiteten var mycket god, men den ägde alltför sällan rum. För min del begränsades den till de gånger jag skrivit något kapitel i avhandlingen. Det kunde gå över ett år mellan tillfällena.

Planering: Samordning och planering av forskning är väsentliga moment. Vi diskuterar ofta vad vi vill studera: om det är möjligt att utforska och om något forskningsorgan skulle kunna bli intresserat av att bevilja pengar. Forskningsråden ställer krav inte bara på samhällsrelevans utan också på att projektet är originellt, dvs unikt vad gäller metod, teori eller empiri. Det krävs mycket arbete för att förvandla en praktikers upplevda problem till ett unikt forskningsförslag.

Oftast blir våra projekt originella – ingen annan forskare i landet håller på med våra frågor. Att ge omsorg till människor med självdestruktivt beteende; äldre invandrare i den kommunala omsorgen; folklivet i servicehus, gruppboende och sjukhem; könsrollers betydelse för åldrandet är bra några av våra unika projekt. Ibland är inte heller den internationella forskningen omfattande. Det går då inte att upprepa en utländsk undersökning på svenskt material.

Det händer att FoU-Äldre får direkta uppdrag. Ett av de större är att samordna en utvärdering av Äldrefor-
men med bäring på storstadsproblem. Även socialdistrikten och stadsdelsnämnderna ger uppdrag att följa en bestämd verksamhet eller värdesätta en organisatorisk förändring. Sådana uppdrag går ej att planera för, men efter att initiativet kommit påbörjas omfattande förhandlingar om uppläggnings av undersökningen.

Vid slutet av 1980-talet publicerade både Forskningsrådsnämnden och Arbetsmiljöfonden forskningsöversikter rörande äldreomsorg. Dessa lästes noggrant för att finna eventuella kopplingar mellan praktikernas upplevelser av problem med den forskning som efterlystes av forskningsorganen.

FoU-projekten diskuteras länge innan ansökan skickas iväg. Att sända något i sista minuten måste vi undvika för en välformulerad ansökan uppväger att FoU-byrån missgynnas av "Harvard-effekten". Att få projekten bedömda av forskningsråden borgar också

Det händer att FoU-Äldre får direkta uppdrag. Ett av de större är att samordna en utvärdering av äldrefor-
men med bäring på storstadsproblem

för kvalitén i våra ansatser. Vi söker samtidigt från flera fonder och ibland vill flera organ finansiera samma projekt. Hittills har alla projekt fått anslag.

Det enda principiella problem vi har gentemot forskningsråden är att vi särbehandlas. Universitetsinstitutioner tillåts ta en viss procent av anslagen för att täcka administrativa kostnader, men det får inte FoU-byrån göra.

Mångfalden: En miljö skapas när de människor som vistas där kompletterar varandra. Att människor alltför påtagligt konkurrerar hindrar skapandet av en miljö. Som tur är har inte FoU-byrån några tjänster att tävla om, så alla medarbetare är på samma nivå och ingen har direkt fördel av att trycka ner de andra.

Det skall vara mångfald i tillgång till information, i utbud av projekt samt i medarbetarnas vetenskapliga bakgrund. Medarbetarna har bakgrund i etnologi, psykologi, socialantropologi, statistik, statskunskap och arbetsterapi. De stödjer varandra i fråga om metoder och teorier. Miljön blir mångvetenskaplig.

Vid universiteten skulle en sådan blandning vara en sällsynthet. Miljön skulle svårigen kunna inrymmas i de disciplinbundna institutionerna.

Produktionsflödet: De flesta FoU-projekt är korta. De flesta varar kortare tid än två år. Det händer att projekten startas och avslutas med en tryckt rapport efter mindre än ett års forskning. Det finns ingen tidsmarginal ifall en forskare kör fast. Mitt ansvar är att se till att forskningen flyter, att problemen snabbt klaras av, att projekten inte hamnar i sidospår, att de avslutas i tid. Vid tillfälle har jag slutfört andras arbete när alla andra alternativ uteslutits.

Framtiden

Forskning är en speciell intellektuell aktivitet. Den innebär systematiskt, disciplinerat tankearbete som syftar till generella slutsatser om ett fenomen. Forskning kan naturligtvis bedrivas var som helst, men alla människor föds inte till forskare. Tvärt om är den här slags

Det är i försöken att nå kontinuitet som FoU-byrå har de stora problemen

disciplinen i hög grad inlärd. För en sådan socialisering spelar miljön – kollegor, möten, nätverk, information, öppenhet – en stor roll. Allting jag hittills betonat som väsentliga delar av en forskningsmiljö – lokaler, handledning, mångfald, planering – är visserligen nödvändiga inslag, men de räcker ändå inte. En forskningsmiljö kräver stabilitet och kontinuitet. Kunskap byggs upp kumulativt. Utan visst mått av kontinuitet saknar miljön potential för utveckling. Det är i försöken att nå kontinuitet som FoU-byrån har de stora problemen.

I Sverige koncentreras forskning till de gamla universiteten, undervisningssjukhusen och de tekniska högskolorna samt till vissa företag och branschorganisationer. Detta betyder att akademins och näringslivets krav på forskning har goda möjligheter att bli tillgodosedda. Utomlands finns stora och tämligen förnäma forskningsorgan vilka står fria från universiteten. Tyskland har sina många Max-Planck institut; för USA kan bland många nämnas Rand och Hudson instituten. I Sverige finns bara några små fristående

forskningsmiljöer. Högskolornas ställning närmar sig monopol.

Forskning om vissa samhällsverksamheter missgynnas. Här tänker jag på kommunernas ansvarsområden. De medel som satsas på forskning i kommunala verksamheter är långt ifrån proportionerligt mot det som satsas t ex på näringslivet eller traditionella akademiska ämnen. Enligt min åsikt hänger en del av problemen med den kommunala äldre- och handikappomsorgen ihop med att forskningen har varit eftersatt. Åldringsexplosionen startade under 1950-talet och börjar först nu minska i takt. Under hela denna tid skrevs fler akademiska avhandlingar om det medeltida skatteväsendet än om de äldres sociala, ekonomiska, psykologiska och medicinska ställning.

Skulle patenttjänsten Einstein ha fått forskningsanslag? Skulle det schweiziska patentverket ha fått programstöd? Att fördela forskningspengar är en fråga om att utöva makt. Att styra forskning så att högskolorna får incitament till att undersöka fenomen de tidigare negligerat är berömvärt. Att besluta sig för att främja högskolorna och att exkludera andra sorters forskningsorgan ligger naturligtvis i forskningsrådets fulla rätt. Men samma makt skulle kunna användas på ett annorlunda sätt: för att inkludera, för att förmedla och för att stärka banden mellan universiteten och den övriga forskningsvärlden.